Tanulmányok Pécs történetéből 8. Szerkesztette: Font Márta – Vargha Dezső
Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2001. 101–105. pp.

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról

Két tartóoszlopa volt Mátyás király trónusának uralkodása első évtizedében. A fiatalon hatalomra juttatott uralkodót Vitéz János kormányzói és diplomáciai tapasztalatai segítették. Unokaöccse, János/Janus püspök meg ezt a régi vágású diplomáciát öltöztette modern stílusba. Hogy ez a biztosnak látszó két tartóelem jó egy évtized múlva miért roppant mégis össze, azt sokan kutatták, de az 1472. év tragédiájának kiváltó okait máig sem sikerült senkinek megnyugtatóan föltárnia. Ennek részben magyarázata lehet az is, hogy a király elleni fölkelés két vezetőjéről, Vitéz Jánosról és a pécsi egyházmegye XXV., János néven a III. püspökének személyéről ugyan elég sok ismerettel rendelkezünk, de ezek csak részlegesek. Vitézt a diplomata-kancellár irományai, Janust meg a versei rejtik előlünk. Az egyéniségüket, személyiségüket meghatározó családi indíttatásról a kutatókat, bár egykorú, hitelt érdemlő forrásokkal is rendelkezünk, mégis kései, torzult, vagy éppen minden alapot nélkülöző közlések vezették olykor zsákutcába.[1] A következőkben a két főpap családjáról, a gyökerekről szerzett újabb ismereteimről adok áttekintést.

Janus monográfiájában Huszti József figyelmeztet arra, hogy a narnii forráshoz szóló elégiáját a költő 1458. június 5-én „in reditu ex Urbe" keltezte.[2] Huszti úgy vélte, hogy ez az út a humanista kötelező tisztelgése volt Rómában. Ez részben igaz is. De – már sokfelől megközelítve a költő életpályáját, és ismerve valamennyire a korabeli egyházi társadalom szabályait – sejthető volt, hogy oda őt egyházi hivatali kötelessége szólította.

Az *ante quem*, 1458 június 5-e adott volt. Az ezt megelőző időben sikerült is megtalálnom Janus római látogatásának nyomait a Vatikáni Levéltárban. Ugyanis 1458 május 23-án III. Kallixtusz pápa az elébe járuló Johannes de Chesmicze titeli prépost több kérését is teljesítette. A folyamodványokba Janus belefoglalta családja még élő tagjait is. Így vele együtt említik fitestvérét, a nemes Pétert, valamint a család ugyancsak nemes nőtagjait, anyját, Borbálát, a hajdani Chesmiczei Pál özvegyét, valamint Ilonát, János nőtestvérét. Valamennyien engedélyt kaptak szabad gyóntatóválasztásra, valamint arra, hogy életükben valamikor egyszer, bizonyos

[1] Vitéz Jánosra: Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., 1971, 149–150; Szakály Ferenc: Vitéz János, a politikus és államférfi. In: *Vitéz János emlékkönyv*, Esztergom Évlapjai 1990, 9–38; utóbbi a családi körülményekkel nem foglakozik. Janusra: Huszti József: *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931; Tóth István: *Janus Pannonius származása*, ItK, 69, 1965, 603–613; Uő, Janus Pannonius genealógiája. In: *Janus Pannonius Tanulmányok*, szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor, Bp., Akadémiai, 1975 (Memoria saeculorum Hungariae, 2), 65–76; Pais Dezső: Befejezetlen Janus Pannonius-tanulmánya, összeállította Horváth Mária, ItK, 82, 1978, 364–370; ifj. Bartha Lajos: Janus Pannonius szülőhelyének kérdéséhez, ItK, 86, 1982, 179–182. Jóllehet a Kesincei nevet mint Janus Pannonius családi nevét Augustin Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia*, Romae, 1860, II, 320. hiteles oklevélkiadása már megcáfolta, a szegény ácsról mint apáról szóló elbeszélés forrását Koller József: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensiarum*, Posonii, 1796, IV, 29–30. már kétszáz éve hiteltelennek nyilvánította, mégis ezek a megcáfolt adatok újra meg újra fölbukkannak és élnek még napjainkban is!

[2] Huszti, *i. m.*, 178.

fenntartásokkal teljes bűnbocsánatot nyerjenek. János prépost és anyja ezenkívül hordozható oltár privilégiumában is részesült. Ez utóbbit megkapta ugyanakkor Galeotto Marzio, Narni város polgára is, aki Janus jóbarátja és kísérője volt ezen az úton. Megőrizte még ugyanott a vatikáni regesztakönyv a Janusnak adott hivatalos útlevél szövegét is.[3] Ezzel a vatikáni hivatalos, egykorú okmánycsoporttal végre pont kerül János püspök sokat vitatott nevére és családi körülményeire.

A névadó Csezmicze hajdan a szlavóniai Körös megyében, Belovár közelében feküdt. A továbbiakban nyugodtan hagyatkozhatunk a nagy forrásismerettel rendelkező Csánki Dezsőre. Ő a megyéről írt monográfiájában a településhálózatról, és az itt élő társadalomról egyaránt részletes leírást ad. Tőle tudjuk, hogy az őslakosok szlávok voltak. A magyar királyok a meghódított területeken várakat építettek. Csezmicze is egy volt ezek közül már az Árpádok alatt. Az e várak körül lakóknak ezután megadatott az a lehetőség, hogy főleg hadi érdemekkel a magyar nemesség soraiba emelkedjenek. A várak, mint központok körül apró comitatusok vagy inkább districtusok szerveződtek. Belovár meg báni központ is volt. Ez lehetőséget adott arra, hogy a hivatottabbak közszereplést vállaljanak, akár báni vagy királyi képviseletben járjanak el. Leginkább a birtokperekben szerepeltek. Rendkívül figyelemreméltó, amit e szláv eredetű magyar nemesség közéleti szereplésével kapcsolatban Csánki megállapít. „Ez állapot következménye... a magyaros stil, mely az e tájakról eredő és az e vidékre vonatkozó középkori okleveleket általában jellemzi... az oklevelek mintája teljesen magyar, akár egyházi hatóságtól, akár a megyétől vagy a bánoktól erednek. De felötlőbb, hogy ez oklevelek, bár szövegük latin, főként ha a határhelyeket részletezik, aránylag gyakran használják a magyar szavakat, helyesebben: műkifejezéseket is. A pozsegai, zágrábi, de különösen a császmai káptalan okleveleiben sűrűn találhatók a: via Keresztut, mons Havas dictus, fluvius Turjafő, fundus Lukácshelye, vallis Diankovölgye, lacus vulgo Fertős... mons Paphegye, cumulatio terre wlgo vakandagthuras... a határ-fáknak: vulgo Töl, Hárs, Haraszt, Gyertyán, Cser, Szil, Alma, stb. (megnevezése)... összhangzásban áll ez a megye közbirtokossági viszonyaival s intézményeivel. Kétségtelen bizonysága a magyar nyelv állandó divatjának úgy a hivatalos, mint a mindennapi életben, s nemcsak az előkelők, hanem a nép körében is, – mégpedig olyan nép között, melynek zöme szláv, s oly időben, mely ha írásra fogta a dolgot, élt-halt a deák szóért... Az egész életnek, főleg a közéletnek állandóan magyar zománcza van itt, melyet évszázadokon át intézmények, birtoklás, hagyomány, megszokás állandósítanak" – írja Csánki Dezső.[4]

A vatikáni regesztából tudjuk, hogy Janus apja Pál volt. Ezzel már kezünkben a szál, amely a továbbjutáshoz segítséget nyújt. Csezmiczei Lukács fiai, Péter és Pál 1407-ben mint a körösmegyei alispán emberei szerepelnek.[5] Pál 1428-ban homo regius, a zágrábi káptalan érdekeit képviselte.[6] Janus apja is, nagybátyja is litteratus nemesember tehát, aki jogi jártassággal is rendelkezett bizonyos korlátozott területen. Janus verseiből kikövetkeztetve Pál 1440-ben halt meg. Janus testvére, az ifjabb Péter is a pápai kedvezettek között volt 1458-ban. Őróla is van okleveles említésünk: a zágrábi káptalan előtt egy ügyben szerepelt 1454-ben.[7] Egy későbbi följegyzés is említi őt. A Sevilla II. kódex Janus anyját, Borbálát sirató versének 93., „geminos me preter habebas" sorához utóbb valaki odaírta a margóra, „Michaelem et Petrum".[8] Ez a Mihály 1458-ban már nem élt, Janus külföldi tanulmányainak idején halt meg, amint erre egy versében célzást is találunk.[9] Húgát Janus verseiben többször is említi. Pécsett élt anyjával együtt. Most már azt is tudjuk, hogy Ilonának hívták.[10]

---

[3] *Archivio Segreto Vaticano*, Reg. Vat., 462, ff., 253'–254'.

[4] Csánki Dezső: *Körösmegye a XV-ik században*, Bp., 1893 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, XV, 12), 120, 130–131.

[5] ZsO, II, 62, p. 90, nr. 5772.

[6] MHH, I, XXXVI, p. 164; DL, 34004. Az adatra Szentmártoni Szabó Géza hívta föl a figyelmemet.

[7] DL, 34075.

[8] Sevilla, *Biblioteca Colombina y Capitular*, 7-1-15, f. 10'.

[9] *Threnos in Racacinum cubicularium*, 187. „Sume simul lacrymas fratri paullo ante negatas".

[10] *Threnos de morte Barbare matris*, 122; *De inundatione*, 197.

Janus anyját, a nemes Borbálát is belefoglaltatta a kedvezményezettek közé. Őt eddig is ismertük, költő-főpap fia állított neki örök emléket verseiben. Innen is, meg a kortársaktól is tudjuk, hogy a későbben Vitéznek nevezett Zrednai János húga volt. Erről a családról már korábban is voltak ismereteink. „Vitéz" János 1438-ban mint Zrednamelléki Gele fia Dénes fia János, 1441-ben pedig Ózrednai János néven „ex utro parente de nobili genere procreatus" írta magát pápai folyamodványokban.[11] Rendkívül érdekes az időben közeli két adat, mert mutatja, hogy ezeknek a körösmegyei kisnemeseknek gyakran nem volt családnevük, de még származáshelyüket sem írták mindig következetesen. Sokszor meg nem is származást, hanem fekvő birtokot jelöl a földrajzi név. Zrednamellék vagy Ózredna esetében a szláv tő elmagyarosodását Csánki föntebb idézett sorai magyarázzák. Ez a Zredna ugyancsak Körös megyében volt, Csezmiczétől úgy 30–40 kilométerre légvonalban, déli irányban a Monoszlói-hegység közelében.[12] Birtokosai, Vitéz János ősei és rokonsága körében figyelhetjük meg azt, hogy családnév helyett a leszármazást tanúsító névsort hurcolták magukkal. Ez az őskatalógus számunkra biztonságos vezető a leszármazás földerítésében, akár több századra visszamenőlegesen is. Tetszőlegesen állunk meg 1380-ban. Ekkor a garicsi pálos kolostor procuratora a báni ítélőszék előtt Dezou fia Geleth, Vitéz János nagyapja.[13] Választásom azért is esett erre az adatra, mert itt már látható az a szoros kapcsolat, amely a Zredna(mellék)i családot az ugyancsak a Monoszlói-hegységnél fekvő garicsi pálos kolostorhoz fűzte. Itt maradtak fönn a család iratai is. Ezeknek Mályusz Elemér készítette regesztái alapján pontos képet rajzolhatunk birtokügyekről, perpatvarokról és házasságokról is. A Csánki Dezsőtől rajzolt sémát láthatjuk itt is. 1403-ban Zsigmond király a cseh hadjáratban mellette harcoló Geleth fia Dénesnek meg testvéreinek, Fülöpnek és Péternek egy falut adományozott a már korábbi birtokaikhoz.[14] A gyarapítás olykor zálogba vétel útján is történt. Éppen 1407-ben 120 aranyforintot fizetett ki Dénes egy ilyen ügyletért.[15] Valahogy ekkor vehette feleségül a magát a zálogba vett birtokról nevező Lesznai Lászlónak és feleségének, Ilonának egyetlen leányát, Dorottyát, akinek egyébként tekintélyes javai voltak másutt is.[16] Ugyanez a Lesznai Dorottya volt Vitéz János anyja, akinek még Borbála leányáról tudunk, Janus Pannonius anyjáról. Vitéz János hivatali ténykedése legelején, 1437-ben a névadó birtok, Zredna mellékére kér új adományt, belefoglalva kérelmébe unokatestvérét, Benedeket, valamint a család osztályostársait is.[17]

Aki egy mai, de akár a XVIII. század végén, pontos katonai fölmérés alapján készült térképre néz, nyomát sem találja a hajdani Körös megye sűrű településhálózatának. Csak Csánki Dezső pontos helyismeretével igazodhatunk el a birtokok hollétéről. Rendkívül nagy a mobilitás e téren, és ennek következtében a pörök száma is. Ilyenkor előkerülnek az otthon „in una pixide" tartott jogbiztosító oklevelek, hogy az illetékes káptalan előtt védjék meg igazukat.[18] A mindennapos kapcsolat e családokat a már említett garicsi pálosokhoz fűzte. Tekintélyes adományaikkal is ezt a kolostort gyarapították. Rendkívül érdekes, hogy még akkor is, ha pert vesztettek, és a nyertes az így szerzett jószágot a kolostornak adta, akkor is ők siettek ennek a döntésnek helyes voltát írásban rögzíteni. A Zrednai családról van szó; 1417-ben közös nyilatkozatuk szerint óhajtják, hogy ennek a kolostornak „veri patrones et dotatores" legyenek, és valamennyien a kolostor egyházát választják az egész nagycsalád temetkezési helyéül.[19] Erről az

---

[11] Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*, Bp., 1938, II, Nr. 576, 729.
[12] Csánki, *i. m.*, 19–20.
[13] Mályusz Elemér: A szlavoniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, *LK*, 9, 1931, 292–294.
[14] Mályusz, *i. m.*, *LK* 6, 1929, 101.
[15] Uő, *i. m.*, *LK*, 10, 1932, 97–98.
[16] Uő, *i. m.*, *LK*, 6, 1929, 109; 10, 1932, 257–259.
[17] DL, 35058.
[18] Mályusz, *i. m.*, *LK*, 6, 1929, 120.
[19] Uő, *i. m.*, *LK*, 10, 1932, 258–259.

egyházról pedig egy 1409-i oklevél állítja, hogy volt benne Dorottya- és Borbála-oltár is.[20] Ugyanezekkel a nevekkel találkozunk az itt említett családok nőtagjai között is.

A változatos, hosszú történetnek van egy záróakkordja, egy oklevél. 1461 május 31-én Zrednai Gele Fülöp fia Gele Benedek a körösmegyei Zredna faluban lévő birtokrészét szőlőjével, saját kúriájával a Garics-hegy alatt lévő pálos kolostornak adja 70 aranyforint és a maga és rokonai, főleg nagybátyja, néhai Zrednai Gele Dénes lelki üdvéért mondandó szentmisék fejében. A szerzetesek tartoznak valamennyien egyenként a megemlékezés napján misét mondani, ezek között egynek énekes misének kell lennie, a halottak napjának vigiliáján kilenc lekcióval és a zsoltárokkal énekelve. A conversus fratereknek a saját statútumaik szerint kell az officiumokat végezniök.[21] Az utasítás olyan pontos, hogy azt aligha egy laikus fogalmazta. A kezdeményező a váradi püspök, Vitéz János lehetett. Egyedül az ő apját emelik ki név szerint a megemlékezésre kerülők közül. Az unokaöcs, Zrednai Gele Benedek tehát 1461-ben elhagyta a névadó családi javakat, és még ősei nyughelyének gondozását is a garicsi pálos atyákra bízta. Tette nem hirtelen elhatározás következménye. Már 1460 januárjában megkezdte javainak fölszámolását.[22] Nagyon valószínű, hogy a váradi püspök hívta udvarába. Az új király mellett Vitéz méltán számított újabb pozíciókra. Saját udvarát meg biztonságban hagyhatta egy hivatalokban is eljárni tudó, vagyonát ügyesen gyarapító gazdára.

A családi gondoskodásra és az összetartozás érzésének ápolására aligha találunk szebb példát, mint az övét és unokaöccsét, Janus Pannoniusét. A püspök részéről a hosszú külföldi taníttatás költségeinek vállalása, Janustól meg az őszinte ragaszkodás, versek sorával bizonyítva. Tudomásunk szerinti utolsó verse is Vitézt magasztalja, már-már himnikus hangnemben.

A két kiemelkedően jelentős főpap családjáról az adatokat összegyűjteni önmagában is örömmel teli föladat. Hát még, ha Csánki Dezső nagy forrásismeretével azok további fölismerésekhez vezetnek. Mind a Zrednai, mind a Csezmiczei család szláv eredetű, de már századokkal korábban magyar nemességet kapott. Magyar nemesek voltak tehát, és egyben a közéletben gyakran megforduló litteratusok, akik saját vagy a mások pörös ügyeiben rendszeresen eljártak az illetékes hatóságoknál. Márpedig a pörös eljárások Szlavóniában is latin nyelven folytak, és Csánki szerint igen szép latin nyelven. Az iratokat azután hazavitték, és mielőtt elrakták a „pixisbe", még egyszer átolvasták. Vagyis sok-sok generáción keresztül verzátusok voltak olyan közegben, ahol a latin nyelvet használták. Tudott, hogy Magyarországon általában is egy viszonylag romlatlan latin nyelvet használtak a középkorban. Különösen áll ez, ha az itáliaiak vagy a franciák nyelvhasználatával vetjük össze. Ott ugyanis a leánynyelvekkel könnyen kontaminálódott a latin. Mindezeket tudva számunkra most már érthető, hogy a barbár északról jött gyerekifjú János honnan hozta azt a könnyed nyelvtudását, amit itáliai kortársai úgy megbámultak.

Az összeesküvéstől, annak földerítéséről pedig még messze vagyunk ugyan, de egyet máris tudunk: azt, hogy miért *együtt* vállalkoztak erre.

---

[20] Uo., 100.
[21] Uő, *i. m.*, *LK*, 12, 1934, 117–118.
[22] Uo., 114-115.

Források

I.

Calistus etc. Dilectis filiis Johanni de Chesmicze preposito ecclesie Titeliensis Colocensis diocesis et nobili viro Petro fratri ac dilectis in Christo filiabus nobilibus mulieribus Barbare relicte quondam Pauli etiam de Chesmicze vidue matri necnon Elene eiusdem Johannis sorori salutem etc. Devotionis vestre sinceritas promeretur ut notis vestris in his presertim que ad animarum vestrarum salutem redere valeant quantum cum deo possumus favorabiliter annuamus. Hinc est quod nos vestris devotis supplicationibus inclinati ut sacerdotem ydoneum secularem vel regularem in vestrum possitis eligere confessorem etc. Confessionale de semel in vita de reservatis et de plenaria in mortis articulo cum clausula jejunii. Sub datum Rome apud Sanctumpetrum anno etc. MCCCCLVIII° decimo Kal. Junii. Pontificatus nostri anno quarto.
(Reg. Vat. 462. f. 253^{v}.)

II.

Calistus etc. Dilectis filiis Johanni de Chesmicze preposito ecclesie Titeliensis Colocensis diocesis et dilecte in Christo filie nobili mulieri Barbare relicte quondam Pauli eadem de Chesmicze vidue Colocensis et Zagrabiensis diocesis eiusdem Johannis matri Salutem etc. Sincere devotionis etc. Altare portatile in forma. Sub datum in Rome apud Sanctumpetrum anno etc. MCCCCLVIII° decimo Kal. Junii. Pontificatus nostri anno quarto.
(Reg. Vat. 462. f. 254^{r}.)

III.

Littera passus in forma pro Johanne de Chesmicze preposito ecclesie Titeliensis Colocensis diocesis in forma usque ad numerum sex. Sub datum Rome apud Sanctumpetrum anno etc. MCCCCLVIII° decimo Kal. Junii. Pontificatus nostri anno quarto.
(Reg. Vat. 462. f. 254^{r}.)

IV.

Calistus etc. Dilecto filio Galeoto Martio Civi Narniensi Salutem etc. Sincere devotionis affectus etc. Altare portatile in forma. Sub datum Rome apud Sanctumpetrum anno etc. MCCCCLVIII° decimo Kal. Junii. Pontificatus nostri anno quarto.
(Reg. Vat. 462. f. 253^{v}.)

229479

TANULMÁNYOK PÉCS TÖRTÉNETÉBŐL
8.

TANULMÁNYOK PETROVICH EDE TISZTELETÉRE

A Petrovich Ede Emlékkonferencia
(Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai

Szerkesztette:

Font Márta és Vargha Dezső

MTAK

Pécs Története Alapítvány

Pécs, 2001

955423

Sorozatszerkesztő:
VONYÓ JÓZSEF

A kötet kiadására az
ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS KUTATÁSI ALAPPROGRAM
által támogatott
PÉCS TÖRTÉNETE NAGYMONOGRÁFIA
című kutatási program keretében kerül sor

A kutatást irányítja a szerkesztőbizottság:
FONT MÁRTA, T. MÉREY KLÁRA, ÓDOR IMRE, SZITA LÁSZLÓ,
VARGA LAJOS, VONYÓ JÓZSEF (elnök)

Kiadja:
a PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó:
UJVÁRI JENŐ
a kuratórium elnöke

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Tipográfia: Lengvári István

ISSN 1219 4077

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári szám 5218/01

Nyomdai munkálatok: Temporg, Pécs – 2001
Felelős vezető: dr.Kállai Sándor

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék.....9

Table of contents.....11

A kötet szerzői.....13

In memoriam Petrovich Ede *(Mayer Mihály)*.....15

Személyes emlékeim Petrovich Edéről *(Páva Zsolt)*.....17

Előszó *(Font Márta)*.....19

MEGEMLÉKEZÉSEK.....21

TIMÁR GYÖRGY: Emlékeim Pécs vallási életének tudós kutatójáról.
Petrovich Ede, a hittanár, a tanár, a tudós.....23

BOROS LÁSZLÓ: Petrovich Ede emlékezete.....29

PESTI JÁNOS: Petrovich Ede helytörténeti munkásságának névtudományi értékeiről.....33

IVASIVKA MÁTYÁS: Petrovich Ede, a tanár, a cserkészvezető.....37

BODA MIKLÓS: Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásai.....39

HORVÁTH J. GYULA: Petrovich Ede és a pécsi egyetemi beszédek.....47

KÁRPÁTI GÁBOR: Petrovich Ede kapcsolata a régészettel.....59

TANULMÁNYOK.....63

ENGEL PÁL: Baranya megye az országos politikában (1316-1437).....65

KŐFALVI TAMÁS: A pécsváradi konvent hiteleshelyi munkaszervezése
az Árpád-korban.....77

KISS GERGELY: Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12-13. században.
Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez.....87

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról 101

FEDELES TAMÁS: A Congregatio Missionis magyarországi története (1686-1926) 107

RAJCZI PÉTER: A „hazaáruló" Scitovszky 129

BOROS LÁSZLÓ: Petrovich Ede tudományos munkásságának bibliográfiája 135

Utószó *(Vargha Dezső)* 139